

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 349.6.086

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.2.5>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Алмаші Ірина Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент

Ужгородського торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету

У статті досліджено проблематику забезпечення права людини на безпечне довкілля як одного із основоположних прав людини. Автором проаналізовано законодавство, яким регулюється досліджуване право, окрема увага присвячена новелам законодавства, зокрема, щодо системи державного моніторингу, введено поняття «спостереження за станом довкілля», що безумовно є позитивним положенням і сприятиме покращенню у сфері забезпечення прав людини на безпечне довкілля. Охарактеризовано діяльність уповноважених осіб, що здійснюють діяльність по забезпеченню прав людини на безпечне довкілля.

У статті дано авторське визначення поняття забезпечення прав людини на безпечне довкілля як систему нормативно-правових актів та інституцій, за допомогою яких закріплюється в законодавчих актах та гарантується право на безпечне довкілля, здійснюється реалізація людиною цього права, та передбачена відповідальність за його порушення. Розкрито поняття «безпечне» стосовно довкілля, виокремлено ознаки права на безпечне довкілля. Поняття «безпечне» стосовно довкілля може означати такий його стан, в якому можна забезпечити умови для гідного життя і здоров'я людини. Під безпечними умовами розуміється такий стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину. Проаналізовано гарантії забезпечення екологічних прав громадян та заходи екологічної безпеки. Зауважено на таких проблемах, як «безпечність» стосовно довкілля в умовах воєнного стану, на необхідності набуття чинності та введення в дію до закінчення воєнного стану положень Закону № 2973-ІХ, **щодо системи державного моніторингу та введення спостереження на територіях, що не належать до так званих «гарячих точок»**, проблемним є також питання фінансування заходів щодо охорони довкілля у зв'язку з війною та пріоритетністю виділення коштів на національну безпеку та оборону держави.

Ключові слова: право на безпечне довкілля, безпечне довкілля, забезпечення права на безпечне довкілля, державний моніторинг, спостереження за станом довкілля, гарантії забезпечення екологічних прав, заходи екологічної безпеки.

Almasi Iryna. Ensuring the human right to a safe environment under martial law: the legal aspect

The article examines the issue of ensuring the human right to a safe environment as one of the fundamental human rights. The author analysed the legislation that regulates the law under study, special attention is paid to the novelties of the legislation, in particular, regarding the state monitoring system, the concept of "monitoring the state of the environment" was introduced, which is definitely a positive provision and will contribute to improvement in the field of ensuring human rights to a safe environment. The activity of authorized persons carrying out activities to ensure human rights to a safe environment is characterized.

The author's definition of the concept of ensuring human rights to a safe environment is given in the article as a system of normative legal acts and institutions, with the help of which the right to a safe environment is enshrined in legislative acts and guaranteed, the realization of this right by a person is carried out, and responsibility for its violation is provided. The concept of "safe" in relation to the environment is revealed, the signs of the right to a safe environment are highlighted. The concept of "safe" in relation to the environment can mean its state in which conditions for a decent life and human health can be ensured. Safe conditions mean such a state of the living environment in which there is no danger of harmful effects of its factors on a person. Guarantees of ensuring the environmental rights of citizens and measures of environmental safety are analysed.

Such problems as "safety" in relation to the environment under martial law conditions, the need to enter into force and put into effect before the end of martial law the provisions of Law No. 2973-IX, regarding the state monitoring system and the introduction of surveillance in territories that do not belong to so-called "hot spots", the question of financing environmental protection measures in connection with the war and the priority of allocation of funds for national security and state defence is also problematic.

Key words: *the right to a safe environment, safe environment, ensuring the right to a safe environment, state monitoring, monitoring the state of the environment, guarantees of environmental rights, environmental safety measures.*

Забезпечення прав людини на безпечне довкілля є одним із пріоритетних завдань, які стоять перед кожною правовою та демократичною державою. На сучасному етапі розвитку суспільства, винайдення та вдосконалення технологій, економічного та науково-технічного розвитку надзвичайно актуальним залишається питання збереження здоров'я людини. Забезпечення здоров'я людини завжди передуватиме будь-яким досягненням, дослідженням та науково-технічним революціям у світі. Забруднення навколишнього природного середовища негативно позначається на здоров'ї. Людина здавна розглядає навколишнє природне середовище в основному як джерело сировинних запасів (ресурсів), необхідних для задоволення своїх потреб [1, с. 159].

Забезпечення та гарантування досліджуваного права, механізму його реалізації та захисту є надзвичайно важливою проблематикою юридичної науки. Згідно ст. 50 Конституції України [2] кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, така інформація ніким не може бути засекречена.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я від 4,2 до 7 мільйонів людей у всьому світі щороку помирають через забруднене повітря, 9 із 10 людей дихають повітрям, яке містить високий рівень шкідливих та токсичних речовин.

Ще більше ускладнюється можливість забезпечення прав людини на безпечне довкілля в умовах війни. Російська агресія в Україні найбільший вплив здійснює саме на атмосферу, адже воєнні дії пов'язані із постійними пожежами та вибухами. Мільйони тон викидів потрапляють в атмосферу: дрібнодисперсний пил, оксиди азоту, оксиди сірки, альдегіди, ангідриди тощо. За даними Держекоінспекції, орієнтовні розрахунки збитків від війни, що завдані атмосфері, зараз складають 1000 млрд грн.

Подібний вплив на довкілля мають будівельні відходи. В Україні через війну знищено десятки чи сотні населених пунктів. З часом постане питання утилізації непридатних будівель та їхніх відходів: потрібно буде організувати не тільки їхнє зберігання на спеціальних полігонах, а й перероблення. Окрім того, щороку у світі утворюється щонайменше 92 млн тон текстильних відходів, і очікується, що до 2030 року складатиме до 134 млн тон на рік [3].

В Україні регулювання права людини на безпечне довкілля здійснюється згідно Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4], у відповідності до ст. 9 якого кожний громадянин України має право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище. Крім того, для захисту цього права громадянин може подавати до суду позови до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про від-

шкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище, а також оскаржувати у судовому порядку рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян.

На думку В. В. Іванюшенка, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля – це закріплена в Конституції і гарантована державою сукупність історично обумовлених ступенем розвитку суспільства можливостей кожного вільно користуватися безпечним довкіллям, стан якого відповідає встановленим нормативам його якості, з метою задоволення своїх життєво важливих потреб та інтересів [5].

Слід погодитися з Корольовою В.В у тому, що в законодавстві України зазначено термін «право на безпечне для життя і здоров'я довкілля» на відміну від законодавств інших держав, які в тій чи іншій редакції закріпили право на сприятливе навколишнє середовище. Поняття «безпечне» стосовно довкілля може означати такий його стан, в якому можна забезпечити умови для гідного життя і здоров'я людини. Під безпечними умовами розуміється такий стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину [6]. Однак, на сьогоднішній день в умовах воєнного стану не можна впевнено зауважувати на відсутності небезпеки шкідливого впливу факторів довкілля на людину в будь-якому регіоні нашої держави.

На думку автора, забезпечення права людини на безпечне довкілля являє собою систему нормативно-правових актів та інституцій, за допомогою яких закріплюється в законодавчих актах та гарантується право на безпечне довкілля, здійснюється реалізація людиною цього права, та передбачена відповідальність за його порушення.

Варто також виокремити ознаки права на безпечне довкілля. Так, Денисенко К.В. сформульовано ознаки права на безпечне для життя і здоров'я довкілля: 1) належить до комплексу екологічних прав; 2) закріплене в Конституції та законах України; 3) поширюється на всіх осіб, без прив'язки до громадянства України; 4) реалізується

людиною з метою задоволення своїх життєвих та фізіологічних потреб; 5) є невідчужуваним; 6) виступає у якості можливості будь-якої особи задовольняти свої життєві та фізіологічні потреби; 7) його реалізація не вимагає активних дій з боку громадян; 8) охороняється і захищається у встановленому законом порядку [7, с. 324–325].

Згідно ст. 3 вищевказаного Закону одними з основних принципів охорони навколишнього природного середовища є: гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, тощо.

Надзвичайно важливими є положення ст. 10 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», в яких закріплено гарантії щодо забезпечення екологічних права громадян. До них належать: а) проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; б) обов'язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище; д) компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; е) невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; є) створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Так, згідно Звіту Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України про стан виконання у 2023 році Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період з 2021 року до 2025 року [8] вживаються заходи на забезпечення прав людини на безпечне довкілля, зокрема: розроблення методичних, дидактичних і навчальних матеріалів, спрямованих на формування культури екологічної поведінки, сталого

споживання та екологічної етики Міндовкілля на строк 2021–2025 рр. На виконання вказаного заходу з метою підвищення рівня екологічної освіти та екологічного виховання населення спільним наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства освіти і науки України від 20 червня 2023 року № 424/765, утворено Міжвідомчу робочу групу з удосконалення системи екологічної освіти в Україні.

Передбачено також розміщення електронних сервісів, інформаційних, методичних, дидактичних і навчальних матеріалів в електронному форматі на Національній електронній освітній платформі та створення і підтримка відповідного розділу на офіційному веб-сайті Міндовкілля. На виконання даного заходу забезпечено відкритий доступ до інформаційних, методичних, дидактичних і навчальних матеріалів в електронному форматі на веб-сайті «ЕкоМОН» (<http://www.ecomon.org.ua>), функціонування якого, відповідно до Меморандуму про співпрацю між Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ) ГмБХ і Міністерством освіти і науки України, забезпечує Всеукраїнська громадська організація «Жива планета».

В рамках вжитих заходів передбачено також удосконалення Реєстру оцінки впливу на довкілля в частині оприлюднення післяпроектного моніторингу. Для цього на офіційному веб-сайті Міндовкілля розміщено роз'яснення для представників громадськості щодо питань користування Реєстром, громадського обговорення та доступу до документації з ОВД.

Аналізуючи даний звіт, варто відмітити що уповноваженими органами проводяться необхідні заходи, спрямовані на покращення забезпечення прав людини на безпечне довкілля. Значна увага приділяється екологічній освіті громадян, учнів в загальноосвітніх закладах, що безумовно є позитивним для забезпечення та реалізації досліджуваного права.

Одним із заходів державного регулювання, спрямованої на вирішення досліджуваної автором проблематики є система державного моніторингу навколишнього природного середовища, яка створюється з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан

навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень.

На думку автора, належна система державного моніторингу відіграє значну роль у створенні безпечного довкілля. Так, діючий Закон доповнено новелами Закону № 2973-IX[9], зокрема статтями 22⁻¹-22⁻³, згідно яких визначається, що державна система моніторингу довкілля та її підсистеми функціонують у режимі: а) повсякденного функціонування; б) підвищеної готовності; в) реагування на надзвичайні екологічні ситуації; г) відстеження у відновлювальний (реабілітаційний) період. Функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем здійснюється на таких рівнях: а) національний (державний) рівень; б) регіональний рівень; в) локальний (місцевий) рівень; г) об'єктовий рівень.

Крім того, згідно ст. 22⁻³ уведено новий термін «Спостереження за станом довкілля», що здійснюються органами виконавчої влади, іншими спеціально уповноваженими органами державної влади, органами місцевого самоврядування. Підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану довкілля, здійснюють спостереження за станом довкілля або його складових на території, на якій вони розташовані або якою користуються, відповідно до законодавства.

На думку автора, такі нововведення спрямовано на покращення стану щодо безпечності довкілля та сприятиме забезпеченню та реалізації прав людини та громадянина у цій сфері, однак такі зміни набудуть чинності тільки через шість місяців з дня скасування чи припинення воєнного стану. Вважаю, що прив'язувати строк набрання чинності положеннями Закону № 2973-IX до моменту припинення воєнного стану можна тільки на тимчасово окупованих чи небезпечних для перебування територіях, в так званих «гарячих точках». Що стосується механізму виконання і запровадження цих законодавчих змін на інших територіях, такі положення Закону мають набувати чинність в загальному порядку.

Надзвичайно важливими є положення Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», якими регулюються заходи щодо забезпечення екологічної безпеки. Згідно ст. 50 зазначеного Закону екологічною безпекою є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

До таких заходів належать: екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів; заходи щодо охорони навколишнього природного середовища від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу; заходи щодо охорони навколишнього природного середовища від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення; заходи щодо охорони навколишнього природного середовища від забруднення відходами, тощо

Зокрема, даним Законом забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення).

Аналіз судової практики щодо екологічних спорів дає підстави говорити, що нині порушення екологічних прав, свобод та інтересів відбуваються майже в усіх сферах відносин об'єктів навколишнього природного середовища: охорони атмосферного повітря; збереження, використання вод, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення; володіння, користування та розпоряджання лісами, забезпечення їх охорони та відтворення; використання та відтворення рослинного та тваринного світу; утворення, збирання та утилізації, знешкодження і захоронення відходів; охорони й використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду; у відносинах, що мають виключно владно-управлінську природу, зокрема у сферах: екологічної експертизи; забезпечення доступу до екологічної інфор-

мації; проведення екологічних перевірок контролюючим органом [10, с. 7–8].

З метою забезпечення права людини на безпечне довкілля та на інформацію про довкілля Ужгородська міська рада затвердила Програму охорони навколишнього природного середовища міста Ужгород на 2023–2025 роки. Метою програми є сприяння реалізації екологічної політики, зменшенню викидів і скидів забруднювальних речовин у навколишнє середовище, безпечне поводження з промисловими і побутовими відходами, збереження і відновлення біотичного різноманіття, формування безпечних умов життєдіяльності людей [11, с. 160].

Також ст.59 Закону встановлені екологічні вимоги при розміщенні і розвитку населених пунктів. Так, щодо забезпечення прав представників територіальної громади Ужгородської міської ради працівниками Департаменту моніторингу додержання соціальних та економічних прав Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської обласної військової адміністрації в рамках виїзного моніторингу Ужгородської міської ради стало відомо про відсутність схеми санітарної очистки міста Ужгород, що не відповідає Порядку розроблення, погодження та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів затвердженого наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства № 57 від 23.03.2017 р.

Також уповноваженими особами по здійсненню моніторингу з'ясовано про відсутність висновку оцінки впливу на довкілля на провадження планової діяльності суб'єктом господарювання КП «Комунальне автотранспортне підприємство – 072801 Ужгородської міської ради на полігоні твердих побутових відходів. За даними органу місцевого самоврядування, новий полігон твердих побутових відходів надто близько розміщений до будинків та земельних ділянок членів територіальної громади.

Моніторингом Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської обласної військової адміністрації з'ясовано, що протягом 2022 року заходи передба-

чені Програмою охорони навколишнього природного середовища Закарпатської області на 2022–2023 роки не фінансувалися, у зв'язку з введенням з 24.02.2022 на території України воєнного стану та дією Постанови Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 р. № 590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану», якою передбачено черговість та пріоритетність видатків на національну безпеку та оборону держави [12]. Таким чином, на сьогоднішній день проблемним залишається питання фінансування заходів щодо охорони довкілля у зв'язку з війною та пріоритетністю виділення коштів на національну безпеку та оборону держави.

Важливим нормативно-правовим актом, спрямованим на забезпечення прав людини на безпечне довкілля є Концепція Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля, схвалена Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 липня 2023 р. [13]. Екологічна ситуація в Україні є вкрай складною, навантаження на навколишнє природне середовище зростає. Забруднення та виснаження природних ресурсів, зокрема внаслідок збройної агресії російської федерації, продовжує загрожувати здоров'ю населення, екологічній безпеці та економічній стабільності держави. Метою Програми є розбудова цілісної системи моніторингу довкілля, підвищення ефективності її функціонування для підтримання екологічної рівноваги на території України, забезпечення конституційного права людини на безпечне довкілля.

Даною Концепцією визначено причини складної екологічної ситуації в Україні. Така незадовільна екологічна ситуація зумовлена рядом факторів, зокрема неефективним функціонуванням державної системи моніторингу навколишнього природного середовища. З огляду на зазначене проблемами функціонування системи моніторингу довкілля, на розв'язання яких спрямована Державна цільова екологічна

програма моніторингу довкілля, є: невідповідність нормативно-технічного та нормативно-правового і організаційного забезпечення системи моніторингу довкілля сучасним вимогам; відсутність цілісності єдиних мереж спостережень, а для деяких підсистем системи моніторингу довкілля їх повна відсутність; застаріле методичне забезпечення спостережень, відбору та аналізу проб; необхідність забезпечення відкритості інформації про стан навколишнього природного середовища тощо.

Від початку повномасштабного вторгнення російської федерації фіксуються злочини проти довкілля. Так, за шість місяців війни їх зафіксовано більше 2 тис. і нараховано збитків на 395 млрд. гривень. Також даною Концепцією передбачено шляхи вирішення вказаних проблем, а також визначено відповідальність органів державної влади, установ та організацій, залучених до системи моніторингу довкілля.

Отже, в даній статті досліджено проблематику забезпечення права людини на безпечне довкілля як одного із основоположних прав людини, проаналізовано законодавство, яким регулюється досліджуване право, окрема увага присвячена новелам законодавства, зокрема, щодо системи державного моніторингу, введено поняття «спостереження за станом довкілля», що безумовно є позитивним положенням і сприятиме покращенню у сфері забезпечення прав людини на безпечне довкілля. Зауважено на таких проблемах, як «безпечність» стосовно довкілля в умовах воєнного стану, на необхідності набуття чинності та введення в дію до закінчення воєнного стану положень Закону № 2973-IX, щодо системи державного моніторингу та введення спостереження на територіях, що не належать до так званих «гарячих точок», проблемним є також питання фінансування заходів щодо охорони довкілля у зв'язку з війною та пріоритетністю виділення коштів на національну безпеку та оборону держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алмаші І.М. Правове регулювання права людини на інформацію про стан навколишнього природного середовища. *Сучасні аспекти збереження здоров'я людини: збірник праць XVI Міжнародної міждисциплінарної наук.-практ. конф.* / За ред. проф. Т. Ганича. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. 309 с.

2. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
3. Глобальні екологічні проблеми 2023 року. URL: <https://www.savednipro.org/globalni-ekologichni-problemi-2023/> (дата звернення: 25.04.2024).
4. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25.06.1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №41. Ст. 546.
5. Солодан К.В. Право на безпечне довкілля в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №11. С. 289–291.
6. Корольова В.В. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи 2022: *Legal Bulletin* №3, С. 37–41.
7. Денисенко К.В. Проблеми реалізації права на безпечне життя і здоров'я довкілля в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 1. С. 323–327.
8. Звіт про стан виконання у 2023 році Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 443. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/Rozmishhennya-Zvit-po-vykonannnyu-NPD-za-2023.pdf> (дата звернення 26.04.2024).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля. Закон України від 20 березня 2023 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 63. Ст. 208.
10. Міжнародний судовий форум : «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав», м. Київ, 7 листопада 2019 року: Збірник матеріалів / За ред. Н. Коваленко. Київ, 2019. 192 с.
11. Моніторинговий візит до Ужгородської міської ради, Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської ОВА від 27.03.2023 р. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/monitoringovij-vizit-do-uzhgorodskoyi-miskoyi-radi-departamentu-ekologiyi-ta-prirodnih-resursiv-zakarpatskoyi-oblasnoyi-vijskovoyi-administraciyi (дата звернення 25.04.2024).
12. Концепція Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 липня 2023 р. № 610-р. *Офіційний вісник України*. 2023. № 67. Ст. 3845.